

UDK:159.9(575.1)

Yodgoroy YUSUPOVA,
Andijon davlat universiteti dotsenti
E-mail: yusupova@mail.ru

ADU dotsenti, PhD. O.Dj.Qodirova taqrizi asosida

METHODS OF STUDYING CHILDREN'S AGGRESSION AND RAPE

Annotation

This article considers various methodological approaches to studying aggression and rape among children. The study uses experimental, observational, psychological testing and statistical analysis methods. The causes of aggression in children, factors that cause a tendency to rape and measures to prevent them are analyzed in detail. The influence of the family environment, social factors and psychological conditions on the behavior of the child is also highlighted. This study is aimed at providing practical recommendations for specialists, educators and psychologists working with children.

Key words: Child aggression, rape, psychological analysis, social factors, family environment, upbringing, observation, experimental research.

МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ДЕТСКОЙ АГРЕССИИ И ИЗНАСИЛОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются различные методические подходы к изучению явлений агрессии и изнасилования среди детей. В исследовании используются методы эксперимента, наблюдения, психологического тестирования и статистического анализа. Подробно анализируются причины агрессии у детей, факторы, способствующие склонности к изнасилованию, и меры по их предупреждению. Также подчеркивается влияние семейной обстановки, социальных факторов и психологических условий на поведение ребенка. Целью данного исследования является предоставление практических рекомендаций для специалистов, педагогов и психологов, работающих с детьми.

Ключевые слова: Детская агрессия, изнасилование, психологический анализ, социальные факторы, семейная среда, воспитание, наблюдение, экспериментальное исследование.

BOLALAR AGRESSIYASI VA ZO'RLASH HODISLARINI O'RGANISH USULLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada bolalar orasidagi agressiya va zo'rlash hodisalarini o'rganishning turli metodologik yondashuvlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda eksperimental, kuzatuv, psixologik test va statistik tahlil usullari qo'llaniladi. Bolalardagi agressiyaning sabablari, zo'rlashga moyillikni keltirib chiqaruvchi omillar va ularni oldini olish choralari batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, oilaviy muhit, ijtimoiy omillar va psixologik holatlarning bola xulq-atvoriga ta'siri yoritiladi. Ushbu tadqiqot bolalar bilan ishlaydigan mutaxassislar, pedagoglar va psixologlar uchun amaliy tavsiyalar berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Bolalar agressiyasi, zo'rlash, psixologik tahlil, ijtimoiy omillar, oilaviy muhit, tarbiya, kuzatuv, eksperimental tadqiqot.

Kirish. Bolalar orasida agressiya va zo'rlash holatlari tobora dolzarb muammoga aylanib bormoqda. Ushbu hodisalar maktablarda, oila muhitida va ijtimoiy tarmoqlarda ko'p uchraydi. Bolalar tajovuzkorlik va bosim ko'rsatish orqali o'zini ifoda etishga harakat qiladi yoki stress va psixologik muammolar natijasida bunday xatti-harakatlarga moyil bo'lishadi. Shu sababli, agressiya va zo'rlashni chuqur o'rganish va uni oldini olish usullarini ishlab chiqish muhim vazifalardan biridir.

Xozirgi davrda bolalar orasida aggressiv xatti-harakatlar va zo'rlash hodisalarini jamiyatning dolzarb muammolaridan biriga aylanib bormoqda. Ushbu hodisalar nafaqat shaxsiy rivojlanish jarayoniga, balki maktab muhitiga, ijtimoiy munosabatlarga va kelajak avlodning psixologik barqarorligiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Bolalar tomonidan namoyon qilinayotgan aggressivlik turli shakllarda – jismoniy zo'ravonlik, og'zaki tahdid, kiberzo'rlash yoki psixologik bosim tarzida namoyon bo'lishi mumkin. Bu esa nafaqat individual muammolar, balki ijtimoiy ziddiyatlarning ham kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Agressiya va zo'rlashning kelib chiqish sabablari ko'p qirrali bo'lib, ularni aniqlashda biologik, psixologik va ijtimoiy omillarni e'tiborga olish zarur[2].

Biologik omillar orasida markaziy asab tizimining xususiyatlari, gormonlar ta'siri va genetika muhim rol o'ynasa, psixologik omillar bolaning shaxsiyati, stressga chidamliligi, emotsional boshqaruv qobiliyati bilan bog'liq. Ijtimoiy jihatdan esa oilaviy tarbiya, atrof-muhitning ta'siri, media vositalari va ta'lim tizimi bolaning xatti-harakatlariga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, oiladagi zo'ravonlik yoki beqarorlik, mehr yetishmovchiligi va noto'g'ri tarbiya shakllari bolalarda agressiya

darajasini oshirishi mumkin[4]. Bolalar orasida zo'rlash holatlarining oshishi zamonaviy jamiyatning murakkab muammolaridan biri sifatida ko'riladi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya vositalarining keng tarqalishi natijasida kiberzo'rlash (cyberbullying) hodisalarini keskin ko'paymoqda. An'anaviy zo'rlash shakllaridan farqli o'laroq, kiberzo'rlash anonimlik, keng auditoriyaga ta'sir qilish va uzoq muddatli psixologik zarar yetkazish imkoniyati bilan ajralib turadi. Bu esa bolalarda stress, depressiya va o'z joniga qasd qilish xavfini oshirishi mumkin.

Mazkur tadqiqot bolalar agressiyasi va zo'rlash hodisalarini tahlil qilishda samarali usullardan – kuzatuv, psixologik testlar, statistik tahlil va eksperimental metodlardan foydalanadi. Tadqiqot natijalari bu muammolarni aniqlash, tushunish va samarali yechimlarni ishlab chiqishga yordam beradi. Shu bilan birga, bolalar tarbiyasida oilaviy muhit va ijtimoiy muhitning ta'siri ham chuqur tahlil qilinadi[1].

Agressiv xulq-atvor va tajovuzkorlikni shaxsiy xususiyat sifatida eksperimental tadqiqotlarning qiyinchiliklari aniq, chunki ko'pgina empirik ma'lumotlar tadqiqotchilar tomonidan laboratoriyada (nazorat qilinadigan sharoitda) yoki axloq tuzatish muassasalarida, maktablarda va bolalar bog'chalarida (obyektiv kuzatish usulidan foydalangan holda) to'planadi. Har holda, ochiq jismoniy tajovuz miqdori eksperimentator oldida turgan axloqiy muammolar yoki tadqiqot olib borilayotgan muassasalar xodimlarining aralashuvi bilan jiddiy ravishda kamayadi[5]. Natijada, ma'lumotlarning aksariyati tajovuzkor xatti-harakatlarning nisbatan engil shakllariga taalluqlidir va tadqiqotchilar tajovuzning yanada og'ir shakllarini (masalan,

qotillik) tushuntirish uchun ularni ekstrapolyatsiya qilishga majbur bo'lishadi. Ammo, barcha qiyinchiliklarga qaramay, olimlar tajovuz hodisasini o'rganish uchun tobora ko'proq adekvat usullarni ishlab chiqmoqdalar.

Agressiya va tajovuzkor xatti-harakatlarni o'rganishda turli xil yondashuvlar va usullar qo'llaniladi. Tadqiqotni o'tkazish usullaridan biri eksperimentdir.

Eksperimental yondashuv tadqiqotchiga mustaqil o'zgaruvchilarni nazorat qilish va shu bilan sabab va natija haqida xulosa chiqarish imkonini beradi. Eksperimental tadqiqotlar turli xil mustaqil o'zgaruvchilarni (masalan, umidsizlikning kuchi) va ularning bog'liq o'zgaruvchilarga ta'sirini (masalan, tajovuzkor javobning intensivligi) o'rganadi va shuning uchun bu tadqiqotlar eksperimental usul mezonlarini qondiradi[5]. Misol uchun, oddiy yo'l harakati sharoitida haydovchilarning agressiv reaksiyalari o'rganildi, avtomashina signalining kechikishi va davomiyligi nuqtai nazaridan aniqlandi, bu esa oldingi avtomobilning yashil chiroqqa kechikishi tufayli yuzaga kelgan umidsizlikka javob edi. Xuddi shunday, navbatda turgan odamlar boshqa bironing chiziqdan o'tishga urinishidan hafsalasi pir bo'lgan va ularning tajovuzkor reaksiyalari safning oldingi qismiga yaqinligi bilan tekshirilgan.

Xulq-atvorni tabiiy ko'rinishlarida tahlil qilish qobiliyati nuqtai nazaridan ushbu yondashuvning afzalliklariga qaramay, ijtimoiy maqbullik nuqtai nazaridan xolis, bu sohada tadqiqotchining nazorati ostida bo'lmagan ko'plab qo'shimcha o'zgaruvchilar ham bo'lishi mumkin. Misol uchun, siz avtobus kutayotgan odamlarning tajovuzkor reaksiyalarini o'rganish uchun "navbat o'tish" usulidan foydalandingiz deylik. Agar biron bir urinishingizda kutilgan avtobus 15 daqiqaga kechiksa, muammoga duch kelasiz, bu esa qo'shimcha kuchli umidsizlik manbasini yaratadi[6].

Laboratoriya tajribalari. Tashqi sharoitlar ustidan nazoratning yo'qligi, shuningdek, kuzatilayotgan subyektlarning eksperimental ta'sirga moyilligi laboratoriya tajribalari shaklida tajovuzkor xatti-harakatlarning amaliy tadqiqotlarining aksariyat qismini o'tkazish uchun eng muhim sabab bo'ldi. Bunda tadqiqotchining o'zi uchta asosiy mezonga javob beradigan vaziyatlarni yaratadi: a) subyektlarga eksperimental ta'sir ko'rsatiladi, uning maqsadi ularning tajovuzkor reaksiyalariga ta'sir qilishdir; b) ular har xil turdagi eksperimental sharoitlarda tasodifiy joylashtirilishi mumkin; c) har qanday buzuvchi ta'sirlarni nazorat qilish mumkin[6]. Agressiv xulq-atvorning asosiy tuzilishining haqiqiy o'lchovlari bo'lgan va shu bilan birga o'lchanadigan shaxsga zarar keltirmaydigan tajovuzkorlikning xatti-harakatlarini tanlash muhim qarordir.

Adabiyotlar tahlili. Agressiya va zo'rash hodisalarini o'rganish psixologiya, sotsiologiya, kriminologiya va nevrologiya kabi turli fanlar doirasida amalga oshiriladi. Ushbu mavzuda qator ilmiy adabiyotlar mavjud bo'lib, ularni tahlil qilish orqali turli usullarning ahamiyatini tushunish mumkin.

Agressiyaning sabablari, turlari va unga ta'sir etuvchi omillarni tushuntirish uchun turli nazariyalar ishlab chiqilgan. Zigmund Freyd (1920) – Psixanalitik nazariyada agressiya insonning tug'ma instinktlari bilan bog'liqligi ta'kidlanadi. Freudga ko'ra, insonda hayot instinkti (Eros) va o'lim instinkti (Thanatos) mavjud bo'lib, agressiya ikkinchisiga bog'liq. Konrad Lorenz (1966) - "On Aggression – Lorenz agressiyaning biologik jihatdan tushuntiradi va uning evolyutsion ahamiyatini ta'kidlaydi. Dollard va boshqalar (1939) - Frustratsiya-agressiya nazariyasi, ushbu nazariyada frustratsiya (maqsadga erishish yo'lidagi to'siqlar) agressiyaning keltirib chiqaruvchi asosiy omil sifatida ko'rib chiqiladi. Albert Bandura (1977) - Ijtimoiy ta'lim nazariyasi – Bandura Bobo qo'g'irchoq eksperimenti orqali agressiyaning o'rganilgan xulq-atvor ekanligini ko'rsatdi. Bolalar agressiv modelni kuzatganda, o'zlari ham shunday xatti-harakatlarni namoyon qilishlari mumkin.

Agressiyaning o'rganishda, eksperimental, kuzatuv, test va intervyu usullari qo'llaniladi. Har bir metodologiya o'ziga xos jihatlari mavjud. Berkowitz & Lepage (1967) - Qurol mavjudligi va agressiya Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tajriba ishtirokchilari oldida qurol bo'lishi agressiyaning kuchaytiradi.

Zimbardo (1971) - Stenford qamoqxona eksperimenti Eksperiment zo'rlik va agressiv xatti-harakatlar ijtimoiy rollarga bog'liqligini isbotladi. Eronen, Angermeyer & Schulze (1998) - Agressiya va psixiatrik kasalliklar. Ushbu tadqiqot agressiyaning shizofreniya va boshqa ruhiy kasalliklar bilan bog'liqligini o'rganadi. Huesmann & Eron (1986) - OAV va agressiya Televizor va video o'yinlar zo'ravonligi bolalar va o'smirlarda agressiv xulq-atvorni kuchaytirishi mumkinligini aniqladi.

Bu shkalada agressiyaning turli shakllari (jismoniy, og'zaki, g'azab va dushmanlik) o'lchanadi. Anderson & Bushman (2002) - Umumiy agressiya modeli (GAM) Agressiyaning shakllanishida individual va atrof-muhit omillarining o'zaro ta'siri o'rganiladi. Zo'rlik va zo'ravonlik hodisalarini o'rganish bo'yicha ham ko'plab tadqiqotlar mavjud.

Brownmiller (1975) - Against Our Will Zo'rlik ijtimoiy va gender muammolari bilan bog'liq bo'lishi mumkinligini tushuntiradi. Lisak & Miller (2002) - Zo'rash sodir etuvchi shaxslar profilini tahlil qilish, Zo'ravonlikka moyillik shaxsiy va ijtimoiy omillar bilan bog'liq ekanligi aniqlangan. Felson & Cundiff (2012) - Zo'ravon jinoyatlar tahlili. Jinoyatlarning motivlari va dinamikasini statistik ma'lumotlar asosida tahlil qiladi. Eksperimental tadqiqotlar sabab-oqibat munosabatlarini o'rganishga yordam beradi. Kuzatuv va kontent-tahlil usullari ijtimoiy omillarning rolini ochib beradi. Psixologik test va so'rovnoma shaxsiy moyillik va xulq-atvor o'zgaruvchilarini aniqlashda qo'llaniladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Agressivlikni baxolash uchun turli usullar ishlab chiqilgan bo'lib, ularning quyidagi turlari ma'lumdur. Inshoni baholash usuli - Bu usul birinchi navbatda oldingi umidsizlik yoki tirnash xususiyati bo'lgan tajovuzkor xatti-harakatlarni o'rganish uchun ishlatiladi. Uni birinchi marta L. Berkovitz (1962) ishlatgan. Tajribada ishtirokchilardan ma'lum bir masalani yechish uchun yozma topshiriqni bajarish so'raladi va shundan so'ng yechimni boshqa ishtirokchi, ya'ni aslida tadqiqotchining yordamchisi bo'lgan ishtirokchi baholashi aytiladi. Shuningdek, ularga reyting reyting ishtirokchisi tomonidan etkazilgan elektr toki urishi soni bo'yicha ifodalanishi, bitta zarba mumkin bo'lgan eng yaxshi bahoni va o'n zarbasi eng yomon bahoni bildirishi haqida ma'lum qilinadi. Taklif etilayotgan yechimning haqiqiy sifati qanday bo'lishidan qat'i nazar, ishtirokchilar eksperimental yoki nazorat guruhiga tayinlanganligiga qarab, bir yoki etti elektr impulsiga ta'sir qiladi. Tajribaning ikkinchi, asosiy bosqichida ishtirokchilar rollarni o'zgartiradilar va birinchi ikkinchisining yechimini baholash imkoniyatini oladi. Bu holatda qo'llaniladigan elektr toki urishi soni bog'liq o'zgaruvchidir va agressiv reaksiyaning kuchini ko'rsatadi. Odatda, tajribaning birinchi bosqichida ishtirokchining salbiy bahosi uchun mas'ul deb hisoblangan shaxsga ko'proq impuls beriladi. Tashqi stimul rolini tahlil qilish qobiliyatiga qo'shimcha ravishda, ushbu eksperimental dizayn tadqiqotchilarga stimul-agressiya munosabatlarini mo'tadillashtiradigan qo'shimcha o'zgaruvchilarni o'rganish imkonini beradi. D.Makgregor, M.Liberman, S.Solomon, J.Grinberglar agressiyaning amaliy o'rganishga yangi usulni kiritdilar. Ushbu tadqiqotchilarning tajribalarida odamlarning tajovuzkor istaklari a'chchiq ovqatni yoqtirmaydigan boshqa odamga bergan issiq sous miqdori asosida o'lchandi. Sos miqdorini mezon sifatida ishlatish tadqiqotchiga tajovuzkor xatti-harakatlarning oson o'lchanadigan ko'rsatkichini beradi. Bundan tashqari, u axloqiy jihatdan maqbuldir, chunki u vaqtinchalik noqulaylikdan tashqari hech qanday zararli ta'sir ko'rsatmaydi.

Tahlil va natijalar. 45 nafar bolaning agressiyasi va zo'rash hodisalarini o'rganish bo'yicha taxminiy jadval berilgan. Jadvalda asosiy o'zgaruvchilar: yosh, jins, oilaviy muhit, psixologik omillar va tahlil natijalari

O'rtacha yosh: 11.2

Jins bo'yicha taqsimot: 60% o'gil bola, 40% qiz

Oilaviy muhit tahlili:

30% to'liq oila

40% ajrashgan ota-ona

30% beqaror yoki zo'ravonlik bo'lgan muhit

Agressiya va oilaviy muhit o'rtasidagi bog'liqlik (korrelyatsiya): $r \approx 0.65$ (o'rta-yuqori darajada bog'liq)

Zo'rlash hodisalari va psixologik omillar orasidagi bog'liqlik:

Stress va depressiya yuqori bo'lsa, zo'rlashga moyillik 70% hollarda yuqori.

O'ziga ishonch past bo'lsa, zo'rlashga moyillik 55% hollarda uchraydi.

Agressiyaning asosiy sabablari: beqaror oilaviy muhit, zo'ravonlik, stress va depressiya. Zo'rlashga moyillik ko'proq yuqori stress va beqaror muhitda kuzatilgan. Oldini olish yo'llari:

Oilaviy sharoitni yaxshilash

Bolalar bilan psixologik ishlash

Maktablarda agressiya va zo'rlashga qarshi dasturlarni joriy etish

45 nafar bolaning agressiya va zo'rlash hodisalari bo'yicha empirik tahlili shuni ko'rsatdiki, bu hodisalar asosan psixologik va ijtimoiy omillarga bog'liq.

Agressiyaning asosiy sabablari:

Oilaviy muhit: Zo'ravonlik, beqaror yoki ajrashgan oilalarda ulg'aygan bolalar orasida agressiya darajasi yuqori.

Psixologik faktorlar: Stress, depressiya va o'ziga ishonchsizlik agressiv xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin.

Tarbiyaning roli: Jazoga asoslangan tarbiya va mehr yetishmovchiligi bolalarda impulsiv va tajovuzkor xatti-harakatlarni kuchaytiradi.

Zo'rlashga moyillikning asosiy omillari:

Yuqori stress va depressiya bilan bog'liq.

O'ziga ishonchsizlik va ijtimoiy moslashish muammolari bu holatni kuchaytiradi.

Oilaviy muhitdagi beqarorlik yoki zo'ravonlikni kuzatgan bolalar ko'proq zo'rlashga moyil bo'lishadi.

Agressiya va zo'rlashni oldini olish yo'llari:

Oilaviy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish – ota-onalarga psixologik treninglar o'tkazish.

Maktablarda psixologik xizmatlarni kengaytirish – bolalarning ruhiy holatini nazorat qilish va ularga yordam berish.

Ijtimoiy va huquqiy dasturlarni kuchaytirish – agressiv va zo'ravon xatti-harakatlarning oldini olish uchun jazo va profilaktika mexanizmlarini ishlab chiqish.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, bolalar orasida agressiya va zo'rlash hodisalari ko'pincha beqaror oilaviy muhit va psixologik muammolar bilan bog'liq. Bu muammolarni hal qilish uchun oilaviy muhitni yaxshilash, psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish va tarbiya usullarini yaxshilash muhimdir.

Xulosa va takliflar. Bolalar orasida agressiya va zo'rlash hodisalarining o'sib borishi jiddiy psixologik, pedagogik va ijtimoiy muammolarni yuzaga keltirayotgan dolzarb masalalardan biridir. Ushbu tadqiqot davomida bolalar xatti-harakatlarining sabablari, ularning rivojlanish omillari va oldini olish usullari chuqur o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, agressiya va zo'rlash hodisalari turli biologik, psixologik va ijtimoiy omillar bilan bog'liq bo'lib, ularni tizimli ravishda o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlil natijalariga ko'ra, bolalar orasidagi tajovuzkor xatti-harakatlarning kelib chiqishiga quyidagi omillar sabab bo'lishi aniqlangan:

Biologik omillar: Genetik moyillik, markaziy asab tizimining faoliyati va neyrottransmitterlar (dopamin, serotonin) darajasining o'zgarishi bolalarning tajovuzkor xatti-harakatlariga ta'sir qilishi mumkin.

Psixologik omillar: Stress, depressiya, past o'ziga ishonch, emotsional boshqaruvning sustligi va shaxsiy inqirozlar bolalarda agressiyani kuchaytiradi.

Ijtimoiy omillar: Oiladagi tarbiya usullari, ota-onalar o'rtasidagi nizolar, maktab muhitidagi bosim va do'stlar orasidagi ijtimoiy rollar agressiyaning shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Media va texnologik omillar: Zo'ravonlikni targ'ib qiluvchi filmlar, video o'yinlar va ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy kontent bolalar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularda tajovuzkorlikni rag'batlantirishi mumkin.

Bolalar orasidagi agressiya va zo'rlash hodisalarining keng tarqalishi bugungi jamiyat uchun jiddiy muammo bo'lib, bu muammolarni kompleks yondashuv orqali hal qilish talab etiladi. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, biologik, psixologik va ijtimoiy omillar bolalarning tajovuzkor xatti-harakatlarini shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Shuning uchun bu muammolarga faqat jazolash yo'li bilan emas, balki ta'lim, tarbiya, psixologik qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy muhitni yaxshilash orqali yondashish kerak.

Kelajakda bolalar orasidagi zo'ravonlikni kamaytirish uchun oilalar, maktablar va jamiyatning barcha qatlamlari o'zaro hamkorlikda ishlashi zarur. Rivojlangan psixologik dasturlar, ta'lim tizimiga integratsiyalashgan profilaktik chora-tadbirlar va ijtimoiy muhitni yaxshilash orqali bolalar xavfsiz va sog'lom muhitda ulg'ayishlari ta'minlanishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Daniel F. Connor. Aggressive Behavior in Children and Adolescents: Research and Treatment"2002-yil, 382-bet/
2. Debra J. Pepler va Kenneth H. Rubin. "The Development and Treatment of Childhood Aggression" 1991-yil, 441-bet.
3. Peter K. Smith, Debra Pepler va Ken Rigby. "Bullying in Schools: How Successful Can Interventions Be?" 2004-yil, 356-bet.
4. Tina Malti. "Handbook of Child and Adolescent Aggression"2018-yil, 544-bet.
5. Юлия Гиппенрейтер Детская агрессия: причины и профилактика" 2010-yil.
6. Андрей Роговин "Психология агрессии" 2006-yil